

ЕВРОПЕЙСКИ СЪД ПО ПРАВАТА НА ЧОВЕКА И БЪЛГАРСКАТА ПРАВОРАЗДАВАТЕЛНА СИСТЕМА

(Опит за съпоставителен анализ)

Д-р Александър Кирков¹⁾, д-р Ана Андонова²⁾

¹⁾ *Университет по библиотекознание и информационни технологии – София*

²⁾ *Районна прокуратура – Дупница*

Резюме. България е ратифицирала Европейската конвенция за защита правата на човека и основните свободи през 1992 г., като така този европейски акт е станал част от вътрешното ни законодателство. Разяснявайки детайлно разлики и прилики между Европейския съд по правата на човека в Страсбург и българската правораздавателна система, ще видим в действителност колко много те си приличат.

Това е и целта на настоящото изследване – съпоставителен анализ във всички аспекти: териториална компетентност, юридическа компетентност, включваща процесуално легитимирани лица да подават жалби, процедурни въпроси, фази на процеса, съдебни решения и обжалване.

Първата и най-важна задача на изследването е да се запознаем подробно с европейските ни права, както и тяхната защитимост по съдебен ред. От друга страна, познаването на европейските съдебни механизми води до разширяване на националния ни кръгзор в една наднационална перспектива до възможности за професионална реализация извън границите на държавата, в европейски и световен мащаб.

Използваният метод на изследване в настоящия научен труд е съпоставителният/сравнителният анализ. Методологията, на която се позоваваме при изготвяне на анализа, се основава на предварително определен методически подход и структура при провеждането на анализа. Самият методически подход включва общ преглед на нормативната правна уредба, регулираща правораздаването в националните съдилища и на европейско равнище. Съществена характеристика на използвания подход е при извършване на анализа да се прави съпоставка между две изградени правни системи, у нас и в Страсбург, на всички нива, да се изследват връзки и взаимозависимости и да се открояват евентуалните разлики.

Очаквани резултати: запознаване на българите с европейските им права, като в случай на нарушаването на тези права, узнаване на механизмите за тяхната защита по съдебен ред.

Изводи и обобщения: България е част от общата европейска рамка. И като такава нейните граждани са българи, но и европейци. Именно като европейци те имат права, които са им гарантирани от Европа и които следва да бъдат спазвани в България. Неспазването на тези европейски права поражда колизии, които следва да се разрешават както от националните съдилища, така и от Европейския съд по правата на човека.

Ключови думи: Съвет на Европа; Съд на Европейския съюз; Европейски съд по правата на човека; териториален обхват; юридически обхват; юридическа компетентност; териториална компетентност; процесуално легитимирани лица; производство; споразумение; обезщетение

Конвенцията за защита на правата на човека и основните свободи (наричана още Европейска конвенция по правата на човека) е създадена през 1950 г., към настоящия момент тази конвенция е приета от всички държави членки на Съвета на Европа. Република България е ратифицирала Европейската конвенция за защита правата на човека и основните свободи (ЕКПЧ), като по този начин ЕКПЧ, в качеството си на международен договор, е станала част от вътрешното законодателство на страната ни и има превес над вътрешните правни норми, които ѝ противоречат.

От своя страна, Съветът на Европа е политическа международна организация. Той включва както 28-те държави членки на Европейския съюз, така и много други европейски държави, които не са членки на Европейския съюз (ЕС), т.е. в Съвета на Европа членуват общо 47 държави. Неговата цел и функционалност са интеграция на международно равнище, закрила на човешките права, демократично развитие и културно сътрудничество. Съветът на Европа не е административен орган на ЕС и не създава закони.¹⁾ Част от Съвета на Европа е Европейският съд по правата на човека със седалище Страсбург, създаден на 01.11.1998 г. Протокол № 11 влиза в сила на 1 ноември 1998 г., установявайки съд на пълно работно време и отваряйки пряк достъп за милиони европейци до европейско правораздаване. Европейският съд по правата на човека (ЕСПЧ) прилага в своята основна дейност Европейската конвенция по правата на човека и основните свободи, както и нейните протоколи № 1, № 4, № 6, № 7, № 12, № 13.²⁾

След момента на ратификацията държавата ни е разгледала стотици жалби на свои граждани, отправени до Европейския съд по правата на човека, за нарушаване на Конвенцията. В действителност „ратификацията на ЕСПЧ поражда за държавата и основното ѝ задължение по чл. 13 от Конвенцията – да осигури право на ефикасни правни средства за защита на гарантираните от Конвенцията права и свободи пред съответните национални власти, дори и нарушението да е извършено от лица, действащи при упражняване на служебни функции“ (Kalaidjieva 2018, 6).

1. Юридически и териториален обхват на ЕСПЧ и националното законодателство – прилики и разлики

а) Юридически обхват: Европейският съд по правата на човека се състои от равен брой съдии, разпределени по полов и териториален признак, на държавите, членуващи в Съвета на Европа. Опростената вътрешна структура на съда се състои от секции, отделения, както и Голяма камера, включваща 17 съдии, която по изключение разглежда жалби. Възможно, а и допустимо е при разглеждането на определена жалба, произтичаща от определена ДЧ, в съдебния състав, разглеждащ жалбата, да е включен съдия с националността на държавата, срещу която е насочена жалбата. Участието на този съдия ще спомогне за по-доброто разбиране на вътрешното национално законодателство на жалбоподателя и държавата ответник по жалбата.⁴⁾

ЕСПЧ разглежда жалби и респ. издава решения, свързани с нарушение на едно или повече от правата, защитени в Конвенцията или нейните протоколи 1, 4, 6, 7, 12, 13, като изискването е Конвенцията и протоколите да са ратифицирани от ДЧ срещу която е жалбата. Недопустими са, а и такива жалби ще се отхвърлят като неоснователни, когато са насочени срещу законодателството в Република България (напр. срещу определен закон, че е несправедлив), като в случая компетентен е Конституционният съд в България.⁵⁾

Тук следва да се отбележи, че когато говорим на ЕСПЧ, следва да го разграничаваме от Съда на Европейския съюз (СЕО). СЕО е орган на ЕС и не е свързан с ЕСПЧ, седалището му е в Хага, но също така той съгласува дейността и работата си със съдебната практика на ЕСПЧ, а ЕКПЧ се счита за част от правната система на ЕС.

В сравнение с ЕСПЧ, юридическият обхват на българската правораздавателна система е в рамки и граници на българското нормотворчество и актуалните закони – граждански и наказателни. Всеизвестен постулат е фактът, че определено действие или бездействие, което не е изрично описано в наказателните закони, не е престъпление и държавата не търси отговорност на лицата за това действие или бездействие. „Етажирането“ на съдебната система у нас е, както следва: районно ниво, окръжно ниво, апелативно ниво, Върховен касационен съд. Отделно Конституцията и законите, приети от Народното събрание, са предмет на правни спорове пред Конституционния съд, а административните производства се водят пред административните съдилища и Върховния административен съд. Производства са дву- и тринстанционни. Също така е важно да се отбележи, че едва след като са изчерпани всички вътрешни възможности за жалби на най-висше равнище, засегнатите лица следва да сезират ЕСПЧ. Всяка жалба се подава в определени срокове (пропускателен срок, се губи и правото на жалба), производства вървят по точно диференцирани процедури, подробно описани в законите. За сравнение, подаването на жалба пред ЕСПЧ е шест месеца, като този срок е окончателен и след него правото на жалба пред европейската институция се губи.

Протокол № 15 към Конвенцията намалява от 6 на 4 месеца срока за подаване на жалба до Съда след изчерпване на вътрешноправните средства за защита. Новият 4-месечен срок е приложим от 1 февруари 2022 г., след преходен период. И ако пред ЕСПЧ се търси защита на права, свързани с престъпления срещу личността или собствеността, но описани в един-единствен акт – Европейската конвенция за защита правата на човека и основните свободи (ЕКПЧОС), то българската правораздавателна система има широк арсенал от закони, защитаващи наследство, семейство и произход, издръжка, делба, собственост и т.н.⁴⁾

б) Териториален обхват: за българските съдилища териториалният обхват, най-общо, е „всичко, случващо се на територията на Република България“, като няма значение жалбоподателите български граждани ли са, или не, то за ЕСПЧ под „териториален обхват“ следва да се разбира: нарушаване на основните лични и имуществени права, определени и защитими в Конвенцията и протоколите към нея, но жалбоподателите следва да са граждани на една от държавите членки на Съвета на Европа и тяхната държава по националност следва да е ратифицирала Конвенцията и следващите я протоколи. Немаловажен е и фактът, че е възможно и допустимо държавата, срещу която е отправена жалбата пред ЕСПЧ, да не е държавата по произход на жалбоподателя, а друга, като в този случай и тя се конституира като страна в производството.

2. Фактическо съдопроизводство

2.1. Страни

а) Пред ЕСПЧ жалби се подават само и единствено срещу една или повече държави, които са ратифицирали Конвенцията. Извън този периметър всички останали жалби, подавани срещу други европейски държави или срещу физически лица, ще бъдат считани за недопустими. Търсеното право пред Европейския съд по правата на човека следва да е реално съществуващо право по българското национално законодателство и едва след като са изчерпани абсолютно всички законови средства за защита на това право пред националните съдилища, се търси защитата му пред европейската институция. Жалбата е строго формална и същата следва да отговаря на изискванията, посочени в чл. 47 от Правилника на Съда, като съдържание на индивидуалната жалба. Правно легитимирани лица да подават жалби са физически лица – граждани, като това са т.нар. „индивидуални жалби“, но няма пречка и една държава, ратифицирала Конвенцията, да подава жалба срещу друга държава, страна по Конвенцията, като това вече не е индивидуална, а междудържавна жалба. Възможно е, а и е допустимо в производството да встъпват множество жалбоподатели, като, ако в началната форма на производството жалбоподателят/жалбоподателите могат да се защитават и сами, добра практика е в самият ход на производството да се организира защита – адвокат от държавата по произход или с помощта на самия Европейски съд по сложни дела.⁶⁾

б) У нас: процесуално легитимирани са както физически лица, така и юридически лица, като юридическите лица се представляват от техни процесуални представители – обикновено това е управителят на дружеството. Следва да е наличен правен спор, свързан със съществуването или несъществуването на определено защитимо от националните закони право, неговият предметен обхват и начинът, по който това право следва да се упражнява. За съжаление, всеизвестен факт е, че България е на първо място от всички държави членки на ЕС по брой жалби на глава от населението пред Европейския съд по правата на човека. По някои граждански съдопроизводства, след като е била подадена жалба от едно лице и производството е стартирало, е възможно да встъпи в едно вече започнало производство и да защитава правата си наравно с първия жалбоподател, същото е допустимо и по някои наказателни производства – пострадалият да поддържа обвинението, наравно с прокурора. По отношение на защитата, извън задължителните случаи на защита по чл. 94 от НПК (когато лицето е задържано под стража, когато е непълнолетен, когато не знае български език и т.н.) дали ще си наеме адвокат, или не, зависи само и единствено от жалбоподателя, като, ако той няма финансова възможност, съдът му назначава служебен защитник, вписан в съответната адвокатска колегия.

2.2. Разглеждане на жалбите по допустимост и по същество

а) Пред ЕСПЧ – когато се входира една жалба в деловодството на Европейския съд по правата на човека, в една фаза (по-често срещано) или в две фази се разглежда допустима ли е тази жалба, респ. основателна ли е, и се взема решение по същество. За да бъде жалбата отхвърлена като недопустима, следва да са налице една или няколко от следните предпоставки: жалбата е подадена анонимно; предходно производство пред ЕСПЧ по жалба със същия предмет, правен спор, по което има и влязло в сила съдебно решение, несъвместимост на търсеното право в жалбата с разпоредбите на ЕКПЧОС, не са изчерпани в цялост вътрешните правни средства за защита; пропускане на преклузивния срок за подаване на жалба, неотстраняване на пропуски в попълването на жалбата и т.н. Решенията, с които жалбите се отхвърлят като недопустими, са окончателни и не подлежат на обжалване.⁷⁾

А в кои хипотези жалбата е допустима? Когато по националното законодателство са накърнени правото на личен живот, свобода на изразяване на мнение, свобода на сдружаване, правото на тайна на кореспонденцията, правото на свободни избори и т.н.

След като подадената жалба бъде определена като допустима, ЕСПЧ призовава правителството на държавата ответник по жалбата за вземане на писмено становище в определен срок, задължителен за спазване. След изтичането на този срок започва формалното разглеждане на делото.

б) Пред националните съдилища – производството е доста сходно: по допустимост и по основателност на подадената жалба/искова молба (с отметка – това

важи за гражданското исково съдопроизводство пред първа инстанция), като след като приеме, че подадената искова молба е допустима и основателна, националният съд дава определен срок на ответника по жалбата за подаване на писмени възражения, като му изпраща и екземпляр на исковата молба за запознаване.

2.3. Споразумителна фаза в европейското и българското правораздаване

а) В производството по разглеждането на жалба пред ЕСПЧ, след като се уведоми държавата ответник по жалбата, следва т.нар. „споразумителна фаза“ или „помирително производство“, като Европейският съд предоставя в определен срок двете държави да се помирят, постигайки приятелско споразумение. В случай че не се постигне споразумение, започва спорната фаза на процеса, при която се разменят становища и се предоставят нови доказателства. Приятелското споразумение де факто слага край на производството пред ЕСПЧ, образувано по жалба, като държавата ответник по жалбата заплаща определено парично обезщетение, предварително договорено с индивидуалния жалбоподател, в деловодството на ЕСПЧ се заличава жалбата от списъка с делата за разглеждане.²⁾

б) Помирително производство пред националните съдилища: споразумителната фаза на процеса също е често срещана в българската съдопроизводствена система, известна под различни наименования: медиация, споразумение, помирително производство, но крайната цел винаги е една и съща – да се избегне продължителен и тежък (а също така и скъп) съдебен процес. За пример бихме могли да вземем споразумителното производство по глава 29, чл. 381 – чл. 384 от Наказателно-процесуалния кодекс. При сключване на споразумение страните – прокурор, адвокат и извършител на престъпление, се уговарят помежду си да не се гледа делото по общия ред, извършителят се признава за виновен в извършването на определено престъпление и съдът му налага наказание под определения в закона минимум, именно защото е признал вината си.

В случай че не се постигне споразумение, водещо до прекратяване на правния спор, следва втората, спорна фаза на процеса. И ако в началото е допустимо производството да се води на националния език на жалбоподателя, в хода на производството официалната кореспонденция продължава да се води на един от двата официални езика пред ЕСПЧ – английски или френски език. Въпреки че делата обикновено са при закрити врати и в писмена форма, Европейският съд води и открити заседания по малък брой дела, като видеозаписи от тези заседания качва в сайта на ЕСПЧ.

2.4. Срокове, събиране на доказателства и определяне на привременни мерки

а) Отношение на сроковете. Според българското нормотворчество в съдебна фаза делата се разглеждат в разумен срок. Сходно е положението и при ЕСПЧ – няма дефинирани срокове, в които той е задължен да разгледа жалбата, като невинаги се спазва определена поредност – могат да се разгледат жалби, входиращи по-късно в деловодството на Европейския съд, но засягащи важни теми, като опасност за живота, личността и здравето на жалбоподателя.

б) Събиране на доказателства: изрично описано в българските наказателни закони е, че съдебната фаза е основна, а досъдебната фаза / предварителното производство има само подготвителен характер. Първоинстанционното производство има състезателен характер, като всяка една от страните, независимо дали се касае за гражданско или наказателно дело, може да представя и да изисква представянето на нови доказателства, като напр. разпити на свидетели, назначаване и изготвяне на експертизи, прилагане на нови писмени документи и т.н. Европейският съд по правата на човека също може да събира доказателства по свой почин в някои производства.

в) Определяне на привременни мерки – пред ЕСПЧ това е допустимо в следните случаи: изтезание или нечовешко и унижително отношение спрямо жалбоподателя в държавата, която постоянно обитава, произволно или противозаконно задържане, опасност от смъртно наказание или експулсиране в държава със смъртно наказание и т.н. В сравнение с европейското законодателство, определянето на привременни мерки по българското национално законодателство е често срещано при тежки бракоразводни процеси, когато още не е определен личен режим на свиждане между родените през време на брака деца и техния родител, на когото не са предоставени родителските права. В този случай съдът често определя привременни мерки, които, както и наименованието им сочи, са временни, като същите се отменят с влизане в сила на съдебното решение. По тези дела привременните мерки могат да засегнат въпроси, свързани с издръжка, жилище, местоживеене при единия от родителите и т.н., като националният съд следва да ръководи решенията си в най-голям интерес на детето.³⁾

2.5. Съдебно решение в търсене на справедливо обезщетение. Обжалване

След като приеме, че жалбата е допустима, и приеме, че е и основателна, след извършване на разследване и събиране на доказателства ЕСПЧ се произнася с решение по същество. Това решение може да съдържа данни, свързани с липса на нарушаване на Конвенцията, и да не осъди държавата ответник по жалбата или може да установи, че има нарушаване на Конвенцията, като в този случай следва да присъди обезщетение за претърпените вреди на жалбоподателя/жалбоподателите, които следва пряко да са пострадали от нарушение на ЕКПЧ и да са претърпели значителни вреди вследствие това нарушение. Това решение е окончателно и не може да се обжалва, но държавата ответник може да поиска делото да се гледа пред Голямата камера на ЕСПЧ.

Влязлото в сила осъдително съдебно решение е абсолютно задължително за изпълнение от държавата ответник по жалбата за точното изплащане на присъденото обезщетение спрямо пострадалото физическо лице и вредите, които са му били причинени. За изплащането на тези обезщетения, респ. изпълнението на решенията на европейската институция, Европейският съд по правата на човека следи стриктно. След влизане в сила на осъдително съдебно решение пострадалият жалбоподател има определен, указан му от съда срок, в който следва

да предостави искането си за предоставяне на справедливо обезщетение в конкретен паричен размер, окомплектовано със съответните документи (квитанции, фактури, касови ордери други платежни документи). Дали ще се съобрази с тази сума, или ще я промени, е решение само и единствено на съда. Какво следва да се разбира под „справедливо обезщетение“? Парична сума, включваща в себе си имуществени, неимуществени вреди, както и изплатени разноски в хода на съдебното производство. Правителството на държавата ответник по жалбата ще бъде призовано да се произнесе по искането за справедливо обезщетение в подходящ срок.

3. Отношение на ЕСПЧ с България, или познаваме ли европейските си права

Европейската конвенция за защита правата на човека и основните свободи е в сила от 1992 година в България, когато страната я ратифицира. В юридически аспект, създадената дирекция „Процесуално представителство на Република България пред Европейския съд по правата на човека“ при Министерството на правосъдието осъществява процесуалното представителство на Р България пред ЕСПЧ, а самото Министерство на правосъдието поддържа страница с преведени на български език решения на европейската институция.⁸⁾

Какво обаче се оказва на практика по отношение на изплатените обезщетения?

Както вече бе споменато по-горе, България е на първо място по подадени жалби на глава от населението. Първият, осъдил България в Европейския съд по правата на човека през 1997 г., е Андрей Луканов заради съдебен произвол. Огромен брой обезщетения изплаща Република България във връзка с незаконни задържания на физически лица без съд и присъда и извън установените по родното ни законодателство срокове, както и с осъществен физически тормоз в местата за лишаване от свобода – затвори, следствени арести, килии в полицейските управления. Много банкери, заемали ключови позиции, осъдени за банкови фалити на „Балканбанк“, „Агробизнесбанк“, „Капиталбанк“, също печелят делата, заведени пред тази европейска институция. Друга голяма група на спечелени дела срещу държавата ни е свързана с нарушено право на собственост и реституционни обезщетения. За пример, чешката фирма „ЗЛИНСАТ“ получава 360 000 евро обезщетение, понеже не е въведена във владение на хотел при спечелена приватизационна сделка. И много, много други... една тъжна статистика...

БЕЛЕЖКИ

1. Съвет на Европа. Уикипедия.
2. Европейски съд по правата на човека. Уикипедия.
3. Правилник на ЕСПЧ – www.echr.coe.int (на български език).

4. „Вашата жалба до ЕСПЧ, как се подава жалба и как ще бъде разгледана тя“ –издание на Европейски съд по правата на човека. www.echr.coe.int (на български език).
5. ЕСПЧ в 50 въпроса – издание на Европейски съд по правата на човека. www.echr.coe.int (на български език).
6. Информация за жалбоподателите. www.echr.coe.int (на български език).
7. Производство пред ЕСПЧ. Уикипедия.
8. Ръководство по чл. 6 на Конвенцията. Право на справедлив съдебен процес (гражданскоправен аспект). www.echr.coe.int (на български език).

ЛИТЕРАТУРА

Калайджиева, З., 2018. *Дистанционно обучение на тема: Пряко прилагане на чл. 8 от ЕКПЧОС в административното, гражданското и наказателното производство*. София: Национален институт на правосъдието.

REFERENCES

Kalaidjieva, Z., 2018. *Distantcionno obuchenie na tema: Priako prilagane na chl. 8 ot EKPCOS v administrativnoto, grajdanskoto i nakazatelnoto proizvodstvo*. Sofia: Natsionalen institute na pravosadieto.

EUROPEAN COURT OF HUMAN RIGHTS AND THE BULGARIAN JUDICIAL SYSTEM (Comparative Analysis Attempt)

Abstract. Bulgaria ratified the European Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms in 1992, as such this European act has become part of our domestic legislation. Explaining in detail the differences and similarities between the European Court of Human Rights in Strasbourg and the Bulgarian judicial system, we will actually see how much they are similar.

This is the purpose of the present study - comparative analysis in all aspects: territorial jurisdiction, legal jurisdiction, including procedurally legitimate persons to file complaints, procedural issues, stages of the process, court decisions and appeals.

The first and most important task of the study is to get acquainted in detail with our European rights, as well as their judicial protection. On the other hand, the knowledge of the European judicial mechanisms leads to the expansion of our national horizons in a supranational perspective, to opportunities for professional realization outside the borders of the country, on a European and global scale.

The research method used in the present scientific work is the comparative analysis. The methodology we refer to in preparing the analysis is based on a

predetermined methodological approach and structure in conducting the analysis. The methodological approach itself includes a general overview of the legal framework, regulating the administration of justice in national courts and at European level. An essential feature of the approach used is to compare the two established legal systems, at home and in Strasbourg, at all levels, to explore links and interdependencies possible differences.

Expected results: acquainting the Bulgarians with their European rights, as in case of violation of these rights, learning about the mechanisms for their protection in court.

Conclusions and summaries: Bulgaria is part of the common European framework. As such, its citizens are Bulgarians, but also Europeans. Namely, as Europeans, they have rights that are guaranteed to them by Europe and that should be respected in Bulgaria. Failure to respect these European rights creates conflicts that should be resolved by both national courts and the European Court of Human Rights.

Keywords: Council of Europe; Court of Justice of the European Union; European Court of Human Rights; territorial scope; legal scope; legal jurisdiction; territorial jurisdiction; standing to bring proceedings; procedure; agreement; compensation

✉ **Dr. Aleksandur Kirkov**

Head of the Research Laboratory for Cyber Security
University of Library Science and Information Technology
Sofia, Bulgaria
E-mail: a.kirkov@unibit.bg

✉ **Dr. Ana Andonova**

Prosecutor
District Prosecutor's Office – Dupnitsa
Dupnitsa, Bulgaria
E-mail: ana_vasileva@mail.bg